

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA İKİ DEMOKRASİ DENEYİMİ: TpCF VE SCF

Araş. Gör. Evren ALTINKAŞ*

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte demokrasi sorunu hemen gündeme gelmiş ve özellikle Avrupa'da ülkenin demokrasi eksikliği yaşadığı iddia edilmiştir. Oysa Mustafa Kemal Atatürk'ün demokrasinin gerekliliğine duyduğu inanç, cumhuriyetin ilk yıllarındaki demokrasi deneyimlerinin göstergesi olan TpCF (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) ve SCF (Serbest Cumhuriyet Fırkası) örneklerinde de gözlemlenebilir. Bu demokrasi deneyimlerinin başarısız olmalarındaki esas neden, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren güçlenen bürokratik elit ve siyasallaşmanın tek boyutlu olmasıdır. Çalışmada bu süreç değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, TpCF, SCF

TWO DEMOCRATIC EXPERIENCES IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC: PRP AND FRP

Abstract

From the beginning of the Turkish Republic, the problem of democracy deficit within the country has been on the agenda and especially the Western countries insisted that the lack of democracy in Turkey is a valid situation. But, we can easily witness the belief of Mustafa Kemal Atatürk in the

* Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
evren.altinkas@gmail.com

necessity of democracy if we analyze the PRP (Progressive Republican Party) and FRP (Free Republican Party) experiences in the first period of the Republic objectively. The reason of the failure of these experiences can best be explained by the strengthening bureaucratic elite within the Republic and, as a result, the one-sided politicization process within the country. This process will be evaluated in this article.

Keywords: Democracy, PRP, FRP

GİRİŞ

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF); yeni kurulmuş Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çok partili hayata geçiş denemesi olarak tarihimizde önemli bir yere sahiptir. TpCF; kurucuları arasında yer alan Rauf Bey, Refet Bey, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Bey gibi isimler nedeniyle; Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışından itibaren yanında yer almış kişilerin odaklanmış olduğu bir muhalefet partisi olması açısından tartışmalı ve etkilidir. Siyasi ömrü 6 aydan az sürmüş olsa da; dönemin koşulları açısından incelendiğinde; gerek yeni kurulmuş cumhuriyet yönetimi içinde bir tepki partisi olarak meclisteki etkisi, gerekse toplum nezdinde tüm muhalif güçlerin birleşebileceği bir kurum olarak görülmesi gibi nitelikleri TpCF'yi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ciddi bir şekilde dikkate alması gereken bir muhalif odak haline getirmiştir. Madalyonun diğer yüzünden bakıldığında; TpCF ve sonrasında İzmir Suikastı ile yaşanan gelişmeler; cumhuriyetin ilk yıllarındaki İttihatçı-Mustafa Kemal hesaplaşmasını ve sonuç olarak İttihatçıların siyasi hayattan silinmelerini net bir şekilde ortaya koyan bir süreci temsil eder.

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) ise; TpCF'nin aksine, en basit deyimle, Mustafa Kemal'in isteğiyle kurulmuş olan bir muhalefet partisidir. Gerek kurucusu Fethi Bey (Okyar), gerekse üyeleri arasında yer alan Nuri Conker, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Yurdakul gibi kişiler; Mustafa Kemal'e siyasi olarak da, özel olarak da yakın olan kişilerdir. SCF'nin kurulması sürecinde; cumhuriyetin çok partili bir sistemi beraberinde taşıyor olması, CHF'nin politikalarının denetim eksikliğinin giderilmesi ve toplumun rejim karşısındaki tutumunun gözlemlenmek istenmesi gibi nedenler etken olarak gösterilebilir. Zaman içinde SCF; yıllar boyu CHF yönetimi altında yaşayan Türk toplumunun tüm muhalif tepkilerinin toplandığı bir

fırka haline dönüştü. SCF de, TpCF gibi kısa süre yaşamış bir partidir. Biriken bu muhalefetin CHF iktidarını zorlayabileceği endişesi beraberinde SCF'nin kendi kendini feshini getirmiştir.

Bu çalışmada; yukarıda anılan iki partinin de kuruluşları, siyasi duruşları, yaptıkları muhalefet ve kapanışları anlatılacaktır. Tarihsel sürece bağlı kalarak; her iki parti de birbirinden bağımsız olarak incelenecektir.

1.TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI

1.1. Muhalefetin Örgütlenmesi: 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, Türk aydını yıllardır hayalini kurduğu rejime kavuşmuş oluyordu. Fakat; ilginçtir ki, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkıp milli mücadeleyi başlattığı günden beri yanında yer almış olan Rauf Bey, Refet Bey, Ali Fuat Bey ve Kazım Paşa Cumhuriyet'in ilan edildiği gün Ankara dışındalardı.¹ Bu olay, Mustafa Kemal ve en yakın arkadaşları arasında bir uzlaşmazlığı da temsil eden sembolik bir gelişme olarak görülmelidir. Rauf Bey ve arkadaşları bu durumu bir oldu-bitti olarak yorumladılar. Rauf Bey; Vatan Gazetesi'yle yaptığı söyleşide dünyada iki tip hükümetten bahsetmiş, bunları demokratik ve despotik olarak sınıflandırmış; anayasanın tartışılmadan ve alelacele değiştirildiğini vurgulamayı da ihmal etmemişti.² Kazım Karabekir de, cumhuriyetten yana olduğunu fakat kişisel buyurganlığın her türlüsüne karşı olduğunu ifade etmişti. Bu ifadeler; Kurtuluş Savaşı'nın etkin kadrosunun kurtuluştan sonra ciddi bir fikir ayrımına düştüğünün ve Mustafa Kemal'in, diğerlerinin gözünde despotik bir lider olarak görüldüğünün açık kanıtlarıdır. Unutulmaması gereken bir diğer nokta da; 23 Nisan 1920'de açılmış olan TBMM üyeleri arasında değişik düşünce yapılarına, hayat tarzlarına ve çözüm yollarına sahip kişiler vardı. Milletvekillerinin tek ortak ideali; Misak-ı Milli hedeflerinin gerçekleştirilmesiydi. Bunlar arasında Mustafa Kemal'in kurtuluş sonrası fikirlerine paralel düşünmeyen bir grup milletvekili, daha milli mücadele devam ederken kendi aralarında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu (A-RMHG)'na karşı İkinci Grup adı verilen bir grup kurmuşlardı.³ Yine; 9 Eylül 1923'te A-RMHG, Halk Fırkası (HF)'na dönüştüğünde İkinci Grup üyeleri yine bu fırkanın da dışında kalmışlardı.

¹ Eric Jan Zürcher. *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s.49.

² A.g.e. , s. 50.

³ Ahmet Demirel. *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.36.

Cumhuriyetin kurulmasına karşı gelen tepkilere dönersek, gerek Rauf Bey, gerekse Kazım Paşa'nın tepkilerinde kuşkusuz İkinci Grup'un etkisi sözkonusudur. İkisi de HF üyesi olmalarına rağmen İkinci Grup'un görüşlerine saygı duyuyor, bir yandan da “yıllarca ekmeğini yemiş oldukları” sultan ve halifenin makamına büyük bir saygı duyduklarını sık sık belirtiyorlardı. Rauf Bey; Cumhuriyet'in ilanından sonra katıldığı ilk Meclis toplantısında; gerçek hedefinin halk egemenliği olduğunu, bunun cumhuriyetle korunabileceğini, fakat yine de halifenin kişiliğine ve makamına duyduğu bağlılığı dile getirmeyi unutmadı.⁴

3 Mart 1924'te Mustafa Kemal'in Meclis'teki etkisi hilafetin kaldırılmasını da beraberinde getirdi. 20 Nisan 1924'te yeni anayasa Meclis'te kabul edildi. Bu gelişmelerden sonra; ülke içinde hilafeti geri getirmek isteyen gruplarla, Anayasa'nın güçler birliği ilkesini eleştiren gruplar; iktidarı beğenmemeye noktasında bir ortak payda yakaladılar. 1924 yaz aylarında Rauf Bey ve arkadaşları kendi aralarında yaptıkları toplantılar sonucunda; devrimlerin herhangi bir zümreye imtiyaz vermeden yapılması ve Cumhuriyet'in de herhangi bir şahıs ya da zümrenin idaresine alet olmaması gerektiği gibi hususlarda fikir birliğine vardılar.⁵ 26 Ekim 1924'te Kazım Karabekir; ordu kumandanlığından istifa etti. Ali Fuat Bey de, Kazım Paşa'yı takiben ordudaki görevinden istifa ettiğini açıkladı. Mustafa Kemal; Nutuk'ta, bu istifaları bir komplo olarak algıladığını açıkça belirtir.⁶

1.2.TpCF'nin Kurulması:Daha sonra, Kasım ayı başında Meclis'te hükümet için yapılan gensoru oylamasında karşı oy kullanan grup HF'den istifa ettiler. Artık, yeni bir siyasi partinin kurulacağı açıkça belliydi. Yeni kurulacak partinin “Cumhuriyet” kelimesini isminde kullanacağı duyulunca, HF 10 Kasım 1924'te adını Cumhuriyet Halk Fırkası'na (CHF) çevirdi. 17 Kasım 1924'te resmen kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) ise, belki de “cumhuriyet” ismini ilk kullanan siyasi parti olabilme şansını da böylece elden kaçırmış oldu.⁷

⁴ Zürcher. a.g.e., s. 52.

⁵ A.g.e., s. 60.

⁶ Mustafa Kemal Atatürk. *Söylev*. Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 623.

⁷ Zürcher. a.g.e., s.78.

1.3.Program: TpCF; özünde Cumhuriyet’e dayalı bir parti olduğunu belirterek kuruldu. (Madde 1) Liberalizm ve demokrasiye yapılan vurguyla beraber (Madde 2); tüm topluma hürriyet getirilmesi gerektiği üzerinde de önemle durur. (Madde 4) Partinin programındaki en tartışmalı madde kuşkusuz 6. Madde’dir: “Fırka efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır”.⁸ Ayrıca; tek dereceli seçim sistemi, devletin toplum üstündeki etkisinin azaltılması, adem-i merkeziyet, yabancı sermayenin teşviki gibi temel değerlere önemli vurgular da yapılmaktadır. Programı itibariyle TpCF; günümüz muhafazakar demokrat partilere benzemekle beraber; siyasette ve ekonomide tam bir liberalleşmeden söz ederek, liberal değerleri de açıkça savunmaktadır. CHF’den temel farklılığı; yukarıda da bahsetmiş olduğum 6. maddede düğümlenmektedir. Bunun dışında; yeni kurulmuş bir Cumhuriyet içinde adem-i merkeziyet gibi bir ilke benimsenerek, Osmanlı’nın en temel sorunu olarak görülen merkezi devletin güçsüz ve etkisiz kalmasına geç bir çözüm getirilmektedir diye düşünmemek elde değildir. Yabancı sermaye konusundaki tutum ise; çözümü yabancı ülkelerde aramanın ilk temsilcisi olarak bir siyasi parti özelliğini de TpCF’ye kazandırmaktadır.

1.4.Siyasal Hayattaki Yeri: Partinin genel başkanı Kazım Karabekir, genel sekreteri Ali Fuat Paşa; ikinci başkanları ise Adnan (Adivar) ve Rauf Bey’lerdir. Mustafa Kemal; çağdaş bir demokraside muhalefetin her zaman olması gerektiğini savunan bir devlet adamı ve aynı zamanda Cumhurbaşkanı olarak, TpCF’nin kuruluş sürecinde herhangi bir olumsuz tavır takınmış değildir. Hatta; TpCF kurulduktan hemen sonra, 21 Kasım 1924’te İsmet İnönü’ye nazaran daha ılımlı olan Fethi Okyar’ı başbakanlığa getirmesi de, Meclis içinde sert bir iktidar-muhalefet çatışmasını önlemek istediğinin başlıca göstergesi olarak kabul edilebilir.⁹

Fakat yine de, TpCF’nin kuruluşuyla ilgili çeşitli suçlamalar da yapılmıştır. Bunlardan birincisi; partinin gerçek bir programının olmadığı ve bir dizi general ve siyasetçi tarafından tamamen oportünist kaygılarla kurulduğu yönündeki eleştirilerdi. İkinci grup iddialar ise; TpCF kurucularının gizli saltanatçılar oldukları yönündeydi. Bu konuda, Mustafa Kemal’in İngiliz gazeteci Macartney’e vermiş olduğu mülakat önem taşımaktadır. Türkiye’deki gazetelerde net bir şekilde ortaya konmamasına rağmen, Zürcher “*TpCF ve Siyasal Muhafazakarlık*” isimli makalesinde; bu mülakatın dönemin yabancı basınında geniş yankılar

⁸ A.g.e., s.170.

⁹ A.g.e., s. 81.

uyandırdığını ve TpCF için Mustafa Kemal'in "CHF'den bir farkları yok. Tek farkları saltanatı geriye getirmek istemeleri" dediğini iddia eder.¹⁰ Diğer bir suçlama ise; TpCF'nin parti programının özellikle 6. maddesinin irticayı cesaretlendirdiğiydi. Nitekim; partinin kapatılmasını getirecek olan süreç, Şeyh Sait isyanı ve bu isyanın dini motifleri üzerine başlamıştır.

Kronolojik bir sırayla gidecek olursak; parti, kuruluşundan hemen sonra ülke çapında örgütlenme çalışmalarına başlamış ve ikibuçuk ay içerisinde İstanbul'da 11 bölgede olmak üzere, Urfa, Trabzon, Sivas, Samsun ve Eskişehir'de şubelerini kurmuştu.¹¹ Bazı milletvekilliklerinin boşalması nedeniyle yapılan yerel seçimlerde TpCF kendi adaylarını çıkarmamış olmasına rağmen; CHF'den değil de bağımsız aday olanların –ki, bu adaylar anlaşıldığı üzere TpCF'ye daha yakın adaylardı- yüksek oy almaları CHF iktidarından halkın "tam" bir memnuniyet duymadığının göstergeleriydi. TpCF her ne kadar iktidar peşinde olmadığını göstermeye çalışarak, CHF'den sert tepkiler almayı önlemek istese de, seçimden alınan sonuçlar TpCF'nin genel seçimlerde ciddi bir rakip olabileceği kuşklarını doğurmuştu.

TpCF mecliste rakamsal olarak az kalmasına rağmen, hükümeti gerektiği yerlerde eleştiriyordu. Şubat 1925'e kadar olan dönemde TpCF hükümete değil, hükümetteki demokratik olmayan ve otoriter eğilimlere (gazetelerin kapatılması, seçimlere hükümetin müdahale etmesi v.b.) hücum eden bir muhalefet işlevini sürdürmüştür.¹²

1.5.Şeyh Sait İsyanı: TpCF için herşey, 13 Şubat 1925'te değişti. Doğu illerinde başlayan Şeyh Sait isyanı; gerek taşıdığı dini motifler, gerekse ülke içi demokrasinin sağlanamadığı gibi bünyesinde taşıdığı eleştirel boyutlar nedeniyle, TpCF'nin sorumlu olduğu bir isyan olarak görüldü. Ağırlıklı olarak İstanbul'da örgütlenmiş, hatta Frey'in deyimiyle "bağımsızlık sonrası muhafazakarları" olarak nitelendirebileceğimiz TpCF ile ırk motifleri üzerine kurulu Kürt isyanı arasında nasıl bir bağ kurulduğu elbette ki tartışmalıdır.¹³ Unutulmamalıdır ki;

¹⁰ Eric Jan Zürcher. "TpCF ve Siyasal Muhafazakarlık". Leiden Üniversitesi Çalışmaları, Leiden, 2002, s. 3.

¹¹ Zürcher (1992). A.g.e., s. 88.

¹² A.g.e., s. 106.

¹³ Frederick W. Frey. *The Turkish Political Elite*. The MIT Press, Massachusetts, 1965, s. 327.

Mustafa Kemal, Nutuk'ta TpCF programı için “gizli ellerin düzenlediği parti programı”¹⁴ derken; Osmanlı'nın son yıllarından beri gizliden gizliye mücadele içinde olduğu İttihatçılara atıfta bulunuyor ve aslında TpCF'nin arkasındaki Kara Kemal ve grubuna karşı tepkisini ortaya koymuş oluyordu. Kanımca TpCF; yeni kurulmuş olan Cumhuriyet'in beraberinde getirmiş olduğu temsili demokrasiyi kullanarak ilk seçimlerde güçlenebilir ve CHF iktidarına “erken” bir son verebilirdi. Bu da; Mustafa Kemal'in idealindeki Türkiye Cumhuriyeti yerine, İttihatçı bir modele dönüşü beraberinde getirebilirdi. Acaba TpCF'nin kapatılması için aranan bahane Şeyh Sait İsyanı ve TpCF'nin 6. maddesinin tesadüfen “dini” motifleri bünyelerinde taşıyor olması mıydı? Bunun yanıtını yine Nutuk'ta bulabiliriz: “Parti dinsel düşünce ve inançlara saygılıdır sözlerini ilke edinip bayrak gibi kullanan kişilerden iyiniyet beklenebilir miydi?”¹⁵

4 Mart 1925'te Fethi Okyar, başbakanlığı İsmet İnönü'ye devretti. Aynı gün çıkan Takrir-i Sükun Kanunu ile beraber, Hilmi Yavuz'un deyimiyle Türkiye Cumhuriyeti artık tam anlamıyla “jakoben” bir niteliğe bürünmüş oluyordu. (Hilmi Yavuz, “Jakobenlik, Takrir-i Sükun ve KHK”, 29 Eylül 2000, Zaman Gazetesi)

Takrir-i Sükun Kanunu hükümete iki yıllık bir süre için ülkenin her yanında geçerli sınırsız yetkiler vermektedir.¹⁶ Bu dönemden sonra İstiklal Mahkemeleri'nin de kurulmasıyla birlikte ülke içindeki tüm muhalefet susturuldu. Bu, TpCF'nin sonunu hazırlayan gelişmeleri de beraberinde getirdi. Özellikle doğu illerinde birçok TpCF üyesi isyana destek verdikleri gerekçesiyle tutuklanmaya başladı. Mustafa Kemal, Nutuk'ta isyancıların TpCF'ye olan sempatisini belirten bir mektuba vurgu yapmıştır: “Ergani'de başkaldırcıların valiliğini kabul eden ve sonradan asılan Kadri, Şeyh Sait'e yazdığı bir mektupta: “Millet Meclisi'nde, Kazım Karabekir Paşa'nın Partisi, din kurallarına saygılı ve dinseverdir. Bize yardım edeceklerine kuşku yoktur...”¹⁷ Burada dikkat edilmesi gereken husus; parti önde gelenlerinin yazdığı bir mektup değil, isyancıların TpCF hakkında yaptıkları bir tespitin yazılı olduğu bir mektubun Mustafa Kemal tarafından kanıt olarak kullanılmasıdır. Dönemin

¹⁴ Mustafa Kemal Atatürk. A.g.e., s. 404.

¹⁵ A.g.e., s. 405.

¹⁶ Zürcher (1992). A.g.e., s. 112.

¹⁷ Mustafa Kemal Atatürk. A.g.e., s. 406.

koşulları açısından değerlendirdiğimizde esas olan rejimin bekası olduğundan rejime karşı olabilecek, rejimi zayıflatabilecek her siyasi örgüt tehlikeli bulunmuş ve TpCF; bir seneden daha kısa bir süre önce hilafet makamının ortadan kaldırılmasına rağmen dine hürmetkar olduğunu vurgulamasıyla rejime açık bir tehdit olarak görülmüştür. Şeyh Sait isyanı aslında bir bahane değil, bardağı taşıran son damladır diyebiliriz. Yeni kurulmuş olan cumhuriyet demokrasisi içinde Mustafa Kemal'e rağmen kurulmuş bir siyasi partiye gösterilmiş olan müsamaha, toplumun henüz “çok partiye” ve “laik rejime “ hazır olmadığının görülmesi üzerine son bulmuştur diyebiliriz.

1.6.TpCF'nin Kapatılması: 5 Mayıs 1925'te Ankara İstiklal Mahkemesi'nin TpCF'nin kapatılması için hükümete başvurusu, 5 Haziran 1925'te hükümetin bu başvuru sonucu TpCF'nin kapatıldığını ilanı ile sonuçlandı. TpCF, esasen CHF'nin dayandığı toplumsal gruplara ve ideolojiye dayanıyordu. Bu açıdan; CHF'den çok da büyük bir farkı yoktu. Hatta, dine hürmetkar olması halk nezdinde TpCF'ye daha büyük bir oy potansiyeli kazandırabilirdi. Parti liderlerinin milli mücadele sırasında göstermiş oldukları başarılar da halk tarafından iyi bilinmekteydi. Bunlar; TpCF'ye ciddi bir muhalefet partisi niteliği kazandıracaktı. Olası tehlikelerin farkına varmış olan CHF ve Mustafa Kemal; rejimi tam anlamıyla yerleştirebilmek adına bu erken demokrasi deneyine erken bir son verdi.

Frey'in yukarıda bahsi geçen “bağımsızlık sonrası muhafazakarları” tespitini bu noktada bir kez daha hatırlatmakta yarar olduğunu düşünüyorum. Burada kullanılan muhafazakar kavramı, Zürcher'e göre de evrimci değişim ve demokrasi taraftarlarını içeren, bağımsızlık hareketinin mutedil kanadını resmeden bir terimdir.¹⁸ Oysa; karşılarına aldıkları CHF ve Mustafa Kemal, toplumun evrim değil devrimle dönüştürülebileceğine inanmışlardı ve bu açıdan TpCF; daha yeni başlamış olan büyük toplumsal dönüşümü yavaşlatabilir, hatta durdurabilirdi. Bu kaygılar haklı olmakla beraber, TpCF'nin erken sonunu da beraberinde getirmiştir.

Ancak; TpCF üyesi milletvekilleri Meclis'in bir sonraki yasama döneminde tekrar Meclis'te yer almışlardır. TpCF önderlerinin (ve artakalan İttihatçıların) tam anlamıyla tasfiyeleri ise, 15 Haziran 1926'da Mustafa Kemal'e yönelik suikast girişiminin ardından

¹⁸ Zürcher (2002). A.g.e., s. 7.

yapılmıştır. Bu suikast girişiminden sonra altı TpCF milletvekili idam edilmiş, Rauf ve Adnan Bey’ler ise kürek cezasına çarptırılmışlardır.¹⁹

2. SERBEST CUMHURİYET FIRKASI

2.1.Kuruluşu: TpCF ile kıyaslanamaz bir muhalefet partisi niteliği taşıyan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın (SCF) en temel özelliği, Mustafa Kemal’in Fethi Okyar’a “ricası” sonucu kurulmuş bir parti olmasıdır. SCF’nin kuruluş süreci, Fethi Bey’in büyükelçi olarak görev yaptığı Paris’ten 22 Temmuz 1930’da İstanbul’a iznini geçirmek üzere gelmesiyle başlar.²⁰ Mustafa Kemal’le yaptığı görüşme esnasında CHF hükümetine yönelik eleştirilerini dile getiren Fethi Bey; temel olarak ülke dışından ekonomik durumun kötü görüldüğünü, özel girişimlere önem verilmesi gerektiğini ve yoksulluğun durdurulması için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini vurgular. Mustafa Kemal; Fethi Bey’e “muhalif bir parti”nin kurulması gerektiği şeklinde cevap verir.²¹ Mustafa Kemal, böyle bir muhalif partinin kurulması gerekliliğini önceden düşünmüş ve zaten Fethi Bey’e böyle bir teklifte bulunma kararını da önceden vermiş bulunmaktaydı.

Mustafa Kemal’in bu kararı verme gerekçeleri arasında; cumhuriyet rejiminin çok partili bir siyasal yaşamı gerektirmesi kuşkusuz en başta gelen sebeptir. Gerçekten de, 7 yıllık Cumhuriyet rejimi içerisinde TpCF deneyimi haricinde herhangi bir muhalif siyasi örgütlenme denemesine bile gidilmemişti. Bu da; özellikle 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrası tüm dünyada şekillenen devletçi ve kapalı ekonomilerin beraberinde getirdiği faşist rejimlerle Türkiye Cumhuriyeti’ni aynı kefedeki gören bir Batı zihniyetini şekillendirmişti. Mustafa Kemal’in, Fethi Bey’e söylediği şu sözler kanımca SCF’nin kurulmasından altında yatan gayeyi en güzel şekilde özetlemektedir: *“Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir dictature manzarasıdır. Vakti bir meclis vardır, fakat dahil ve hariçte bize dictature nazariyle bakıyorlar. (...) Halbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım: Hepimiz faniyiz.*

¹⁹ Zürcher (1992). A.g.e., s. 123.

²⁰ Çetin Yetkin. *Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s.37.

²¹ A.g.e., s. 39.

Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese bir istibdat müessesidir.(...) Mesele memlekette cumhuriyetin şahısların hayatına bağlı kalmayarak kökleşmesidir.”²²

TpCF'nin kuruluşu ve kapanışı aşamasında da gördüğümüz üzere; İsmet İnönü, Fethi Okyar'a nazaran daha sertlik yanlısı olmuş ve asker kimliğini ön planda tutmuştur. İnönü, Mustafa Kemal'in idealindeki “devrimci devlet adamı” modeline uymakla birlikte, iktidarın politikalarını eleştirecek herhangi bir muhalefete ise değil hoşgörüle yaklaşmak, adını bile duymak istememektedir. Oysa, Fethi Bey TpCF'ye olan tutumu da dahil olmak üzere; daha ılımlı bir “devrimci”dir. Bu açıdan, TpCF'den farklı olmak kaydıyla; Mustafa Kemal'e inanmış bir iktidar ve muhalefet yaratmak; gerek iktidar içinde Mustafa Kemal'e göre radikal unsurları törpüleyecek, gerek Mustafa Kemal'in Cumhurbaşkanlığı sıfatı gereği söyleyemeyeceklerini söyleyecek bir muhalefet sayesinde iç politikaya müdahil olma şansını arttıracak, gerekse çok partili bir demokrasi için gerekli laboratuvar ortamı yaratılarak toplumun demokrasiye ne kadar hazır olup olmadığını gösterecekti.

Çetin Yetkin'e göre; SCF'nin kurulmasıyla beraber İsmet Paşa hükümeti ülkeyi tek başına yönetir olmaktan çıkıyor, yaptıklarının hesabını vermek durumuna düşüyor ve ilk genel seçimlerde iktidarı SCF'na kaptırmak olasılığı ile yüzyüze geliyordu.²³

Nitekim; Fethi Okyar, Mustafa Kemal'in CHF genel başkanı olması nedeniyle, kendisine muhalif olan bir partinin başkanı olmak için Cumhurbaşkanı tarafsızlığının ve SCF'nin kurulması için izninin bir ön şart olduğunu ileri sürerek, aslında bir anlamda Çetin Yetkin'in yukarıdaki tespitini doğrulamaktaydı. Böylece; SCF, CHF ve yönetici kadrosuna muhalif bir parti olarak kurulmuş ve Mustafa Kemal her iki partiye karşı eşit mesafede durduğunu belirten bir yazılı açıklama yaparak gerekli güvenceyi vermiştir. Fethi Bey de, CHFden farklı bir siyasi parti olarak SCF'yi kuracağını şöyle taahhüt etmiştir: “CHF'nin mali, iktisadi, dahili, harici siyasetlerinin birçok noktalarına aykırı bulunan ayrı bir fırka ile siyasi mücadele sahnesine atılmak arzusundayım”.²⁴

²² A.g.e., s. 92.

²³ A.g.e., s. 100.

²⁴ A.g.e., s. 42.

Tüm bu karşılıklı taahhütler ve güvenceler sonunda 12 Ağustos 1930'da Türkiye'de “onaylanmış muhalif parti” olarak SCF, siyasi hayatına başlamış oldu. SCF'nin kurucu üyeleri arasında yer alan kişilere baktığımızda genelde Türkçülük fikrini benimsemiş, Mustafa Kemal'e olan yakınlıklarıyla tanınan kişilerin ağırlıkta olduğunu görürüz. Parti başkanı Fethi Okyar, genel sekreter Nuri Conker, üyeler arasında yer alan Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Yuradkul gibi isimlerin yanısıra kanımca çok sembolik bir isim vardır: Mustafa Kemal'in kızkardeşi Makbule Hanım. Böylece; Makbule Hanım, Gazi'nin soyundan gelen bir kişi olarak olur da SCF kapatılmak istenir ve/veya yargı sürecine gidilirse önemli bir ikilemi beraberinde taşıyan bir isim olacaktı. Bu; Mustafa Kemal'in Fethi Okyar'a verdiği yazılı güvenceden daha önemli ve kesin bir güvence olarak görülmesi gereken bir unsurdur.

SCF'ye katılan bu kişilerin; Mustafa Kemal'e olan bağlılıkları dışında önemli bir diğer birleştirici özellikleri ise, CHF'ye karşı olmalarıydı.²⁵

2.2.Programı: 11 maddelik bir programı olan SCF; esasen Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik ve Laiklik ilkelerine bağlı olduğunu ifade ederek kendini tanıtıyordu. Anayasanın öngördüğü özgürlükler ve kişi dokunulmazlıklarına önem veriliyor, bunlar arasından çalışma, düşünce, basın ve toplantı özgürlükleri, yürütme erkinin denetlenmesi gibi haklar ön plana çıkarılıp vurgu yapılıyordu. Ekonomik anlamda tam bir liberalizm savunulurken, bir yandan da hükümetin halka uyguladığı ağır vergiler eleştiriliyor ve yolsuzlukların altı çiziliyordu. Yine; TpCF'ye benzeyen bir nitelik olarak; yabancı sermayenin ülkeye girmesinin gerekliliği vurgulandıktan sonra, Türk parasının değerinin ancak yabancı sermaye miktarına göre ölçülebileceği söyleniyordu. Tek dereceli seçim sistemi ve kadınlara da siyasal haklar tanınması programın son maddesini oluşturmaktaydı.

Aslında SCF'nin TpCF'den farklarını incelerken gözden kaçan en önemli noktalardan biri buradadır. TpCF; “dine hürmetkar”ken, SCF Laiklik ilkesine kesin bağlılığını vurgulamaktadır. Program açısından SCF'nin TpCF'den tek farkı da kanımca buradadır. Bunun dışında, program açısından, bu iki parti arasında büyük bir farklılık bulunmamaktadır.

²⁵ A.g.e., s. 72.

2.3.Siyasal Etkinliği: SCF, halk arasında önemli bir destek bulmuştur. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Kanımca en önemli sebep; Fethi Bey'i İzmir'de karşılamak için bekleyen kalabalığın attığı sloganlarda gizlidir: “Yaşasın Gazi Paşa, Yaşasın Fethi Bey”.²⁶ Mustafa Kemal'in Fethi Bey'e SCF'yi kurdurduğu halk tarafından gayet bilinçli bir şekilde görülmüş ve dolayısıyla CHF'nin Mustafa Kemal tarafından tam anlamıyla desteklenmediği, hatta SCF'nin “Atatürk'ün”, CHF'nin ise “İsmet Paşa'nın” partileri olduğu kanısı yaygınlık kazanmıştır diyebiliriz. Frey'e göre; SCF “sadık muhalefet partisi” olma özelliğinin yanısıra, CHF'ye “Mustafa Kemal'e karşı asi bir iktidar partisi” olma sıfatının yüklenmesine neden olmuştur.²⁷ SCF'nin tabanı bu açıdan bakıldığında gerek rejime inanmış fakat CHF iktidarından memnun olmayan gruplar, gerekse rejimden de CHF'den de memnun olmayan gruplar tarafından oluşturulmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın beraberinde getirdiği ekonomik sıkıntı ve ihracatın azalması, özellikle liman kentlerinde ve hinterlandlarında büyük bir memnuniyetsizlik doğurmuş durumdaydı. Bu memnuniyetsizlik; CHF'nin ekonomi politikalarına ağır eleştiriler getiren, fakat siyasi olarak CHF ile aynı ilkelere dayanan SCF'nin “liberal” kimliğinden dolayı bu kıyı bölgelerinde sempati kazanmasına neden olmuş; fakat CHF'nin laik politikalarını eleştiren gruplar da, SCF'yi bir “tepki odağı” olarak kullanmaya çalıştıkları için 4 aydan kısa bir süre içinde SCF'nin sonunu getirmiştir.

CHF; SCF'yi destekleyen kitleye “sabıkalı, hırsız, serseri ve amele”²⁸ gibi sıfatlar yakıştırmıştır. Hilmi Uran; “.....dönekler, Ağrı Dağı'nın hesabını soracağız diyen Kürtler, milliyetleri kabaran Araplar, belediyeden ceza gören esnaf, polis tazyikinden kurtulmak isteyen irili ufaklı her çeşit serseri, kumrabaz, esrarkeş ve kaçakçı, hatta komünizm fikri besleyenler...”in SCF tabanını oluşturduğunu iddia ederken, ekonomik olarak sıkıntı çeken tüccarlar, eşraf ve çiftçileri görmezden gelmektedir. Oysa; Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın tarihi iyi analiz edildiğinde, 1946'da kurulan Demokrat Parti tabanının da yine kıyı bölgelerinde güçlü olduğunu, yine büyük bir ekonomik bunalımdan çıkmış olduğunu, hatta SCF üyesi olan bazı kişilerin daha sonra DP iktidarında başbakan, milletvekili olduklarını görebiliriz. Demek ki; SCF tabanı hem ekonomik, hem siyasi, hem de toplumsal olarak tüm gayrimemnunları içinde barındırmış bir “çok katmanlı” tabanı teşkil etmektedir.

²⁶ A.g.e., s. 174.

²⁷ Frey. A.g.e., s. 341.

²⁸ Yetkin. A.g.e., s. 125.

CHF karşısında SCF'yi değerlendirirken SCF'nin iktidar amaçlı kurulmuş bir parti olmadığını hep hatırdta tutmak gerekir. Mustafa Kemal; SCF'ye esas olarak CHF'yi ve politikalarını denetleme misyonunu yüklemiş olmasına rağmen; SCF gerek Meclis'te gerekse Meclis dışında sert bir muhalefet yapmış, hatta iktidara aday olduğunu bile gayet kısa bir süre içinde açıklamıştır. Genelde ekonomik konularda devam eden tartışmalara ek olarak ilginç bir noktayı da katmak gerekir. SCF de, CHF de kendilerini diğerine göre “sol” bir parti olarak nitelendirmişlerdir. SCF; düşünce özgürlüğüne verdiği önem gereği kendini sol olarak tanımlarken, CHF ise devrimleri yapan, saltanatı ve hilafeti kaldıran parti olarak kendisinden daha solda bir partinin bulunamayacağını iddia etmiştir.

SCF, dönemin koşulları açısından değerlendirecek olursak “çağın gereği”ni yakalamış bir parti olarak halka daha çok hitap eden politikalar sergilemiştir. Özellikle ekonomi konusundaki görüşleri ve savundukları, büyük bir ekonomik sıkıntı yaşayan halk nezdinde önemli bir taban toplamıştır. CHF; bunu bir türlü sindirememiştir.

2.4.Fethi Bey'in Yurt Gezisi ve Belediye Seçimleri: TPCF'nin kapanışında Şeyh Sait İsyanı ve bünyesinde taşıdığı dini motifler ne kadar etkili olduysa, SCF'nin kendini feshetmesinde de Fethi Bey'in yurt gezisinin eşit derecede önemi ve etkisi sözkonusudur. Halk İzmir'de Fethi Bey'i “Yaşasın Gazi, Yaşasın Fethi Bey” diyerek karşılıyordu. İzmir'de çıkan olaylar ve SCF destekçilerine polis tarafından ateş açılması geniş yankı uyandırmıştı. Görülen; bürokrasinin CHF yanlısı olduğuydu. Zaten bürokrasinin ve devleti temsil eden tüm kişi ve kuruluşların baskısından şikayetçi olan halk, bu açıdan Fethi Bey'i ve SCF'yi bir kurtarıcı olarak görmeye başlamıştı.

SCF; yurt gezisinin hemen sonrası belediye seçimlerine katıldı. 1930 belediye seçimleri, olaylı seçimler olarak anılmaktadır. Bürokrasinin ve devlet güçlerinin tamamen taraflı tutumları, seçim sonuçlarının güvenilirliğini büyük ölçüde erozyona uğratmıştır. Mustafa Kemal'in, CHF'nin seçimlerin genelinde başarılı olması üzerine söylediği şu cümle, durumu gayet net bir şekilde ortaya koymaktadır: “...*Hangi firkanın kazandığını ben sana söyleyeyim: kazanan idare fırkasıdır çocuk!...Yani jandarma, polis, nahiye müdürü,*

kaymakam ve valiler.....”²⁹ Resmi açıklamalara göre 502 seçim beldesinden 31’inde SCF kazanmıştır. Bu, yeni kurulmuş bir parti için hiç de küçümsenmeyecek bir sonuç olmuştur.

2.5.Kapanışı: SCF, herşeyden önce, Mustafa Kemal’in tam desteğiyle kurulmuş bir partiydi. CHF tabanından ve milletvekillerinden Mustafa Kemal’e yapılan baskılar gittikçe artmaya başlamış olduğu için, SCF en büyük destekçisini kaybetme noktasına gelmişti. CHF tabanı Mustafa Kemal’e bir seçim yapmasını; ya CHF’nin ya da SCF’nin genel başkanı olmasını söylüyordu. SCF, Cumhuriyet’in en azılı düşmanıya, “irtica”yla işbirliği yapmakla suçlanıyordu. Mustafa Kemal tercihini yaptı ve CHF’nin genel başkanı sıfatıyla Fethi Bey’e “siyasi rakibiz” mesajını verdi. Bunun üzerine Fethi Bey; “Mustafa Kemal’le karşı karşıya değil, yanyana çalışmak amacıyla kurmuş olduğu SCF’nin artık işlevsizleştiğini” vurguladı. 16 Kasım 1930’da SCF, kendi kendini feshetti.

CHF; SCF nezdinde belirginleşen muhalafeti içine sindirememişti ve intikamını Mustafa Kemal’i bir tercih yapmak zorunda bırakarak aldı. Buna; SCF’nin tabanına karışmış olan devrim karşıtlarının söylemi de eklenince SCF bir anda rejim muhalifi bir konuma getirilmiş oldu. Oysa SCF, programında da gayet net bir şekilde belirtilmiş olduğu üzere, devrimlere sıkı sıkıya bağlı bir siyasi partiydi. Rejim muhaliflerinin seslerini daha çok duyurmaları ve SCF’yi pratikte kendi çıkarları için kullanma yoluna gitmeleri ve bu kişilere karşı SCF yönetiminin deneyimsizliğive basiretsizliği, başarısızlığı da beraberinde getirmiştir. SCF; iktidara aday olup iddialı söylemlerde bulunmak yerine mecliste muhalefet görevini yerine getirmekle kendi kendini sınırlamayı başarmış bir parti olsaydı, kuşkusuz Türkiye’de gerçek anlamıyla çok partili hayata geçiş 1946’dan çok daha önce de başarılabilirdi.

SCF; Türk demokrasisine “ısmarlama” parti kurulamayacağı dersini vermiş bir deneyim olmanın da ötesinde, Türkiye’de muhalefete olan tahammülsüzlüğü daha ilk yıllarda gözler önüne sermiş olmasıyla da büyük bir önem arz etmektedir.

²⁹ A.g.e., s. 194.

SONUÇ

Gerek TpCF, gerekse SCF, ömürleri 6 ayı bile geçmemiş olmalarına rağmen, iktidar partisi CHF için büyük bir tehdit niteliğine kısa sürede bürünmüşlerdir. Bu iki erken dönem siyasi parti arasındaki en temel fark; TpCF'nin Mustafa Kemal'e rağmen, SCF'nin ise Mustafa Kemal'in isteği doğrultusunda kurulmuş olmalarıdır.

TpCF kurucuları Mustafa Kemal'in "eski" yakın dostları ve "yeni" rakiplerinden oluşurken, SCF kurucuları tam tersine Mustafa Kemal'in "en yakın" çevresinde oluşmuştur. Bu noktada SCF'nin Mustafa Kemal için Türk toplumunun demokrasiyi ne kadar özümsemiş olduğunun bir göstergesi olarak sembolik bir anlam taşıdığını belirtmek kanımca yanlış olmaz.

TpCF; programında da belirtildiği üzere CHF'nin ve Mustafa Kemal'in büyük önem verdiği laiklik anlayışına farklı açıdan bakıyor olmasına rağmen, SCF kendini "Laik" bir parti olarak tanımlamaktaydı. Oysa; her iki partinin de kapanış sürecine bakarsak "irtica" tehlikesinin önemli bir yer kapladığını görürüz.

Burada varmak istediğim sonuç; Türk toplumunun devrimlerin özünü tam olarak kavrayamamış olması ve kurulan her iki siyasi partiyi de, programlarını incelemeksizin her türlü muhalefetin odaklanabileceği siyasal birimler olarak görmesidir. Bu da bize; toplumun yapılmak istenen devrimlere mesafeli oluşunu ve halen ülkemizde süregelmekte olan muhalefete tahammülsüzlüğün kaynaklarını açıklaması açısından büyük önem taşıyan bir göstergedir.

KAYNAKÇA

- Eric Jan Zürcher. *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.
- Ahmet Demirel. *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*. İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Mustafa Kemal Atatürk. *Söylev*. Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1999.
- Eric Jan Zürcher. “*TpCF ve Siyasal Muhafazakarlık*”. Leiden Üniversitesi Çalışmaları, Leiden, 2002.
- Frederick W. Frey. *The Turkish Political Elite*. The MIT Press, Massachusetts, 1965.
- Çetin Yetkin. *Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi: Serbest Cumhuriyet Fırkası*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.
- Tefik Çavdar. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950*. İmge Yayınları, Ankara, 1995.
- Kemal Karpat. *Türk Demokrasi Tarihi*. Afa Yayınları, İstanbul, 1996.